

Pospíšil, Ivo

Metodologická východiska

In: Gazda, Jiří; Pospíšil, Ivo. *Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2007, pp. 7-13

ISBN 9788021044265

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123712>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

(Ivo Pospíšil)

1. Integrovaná žánrová typologie a areálová studia

Již v 90. letech 20. století se ukazovalo, že dosavadní koncepce tzv. „čisté“ filologie je neudržitelná. Zatímco tzv. západní filologie, zejména anglistika a amerikanistika, prožívaly nebývalou konjunkturu, a proto tyto problémy nebyly u nich tak markantní, slavistika prožívala a prožívá naopak svou krizi.

Někteří z nás viděli tuto krizi slavistiky nejprve ve Velké Británii, kde si rusistika udržovala dominantní postavení a kde se posiloval politologický základ oboru a jeho jednotlivých disciplín; bylo zřejmé, že se tradiční filologie bude redukovat na úlohu jakéhosi jazykového servisu a zbytek se bude muset přeorientovat směrem k sociálněvědní problematice.

Tomu jsme chtěli vyjít vstříc a současně předejít erozi filologického jádra slavistiky tím, že by se vytvořila integrovaná disciplína, lépe řečeno soubor disciplín, které by se navzájem zrcadlily a využívaly svých kreativních potenciálů k objasňování řady aspektů, na něž měla dosud monopol tradiční filologie, nebo naopak tradiční sociální vědy. Jinak řečeno: šlo a jde nám o postupné odstraňování vzájemné slepoty a zajatosti těchto oborových clusterů.

Představa založení nového oboru vychází z potřeby univerzitního studia, které by propojovalo různé oblasti na základě srovnávací typologie textů. Hlavním cílem projektu je vytvořit styčný obor srovnávací typologie uměleckých, publicistických a odborných textů, který by propojoval filologické a sociální vědy a jejichž průnik by umožnil nové pohledy jak na jazyk a literaturu, tak na jednotlivé sociální vědy.

Genologie, pojem vytvořený ve 30. letech Paulem van Tieghemem, je v tomto pojetí přehodnocen, respektive rozšířen. Není to jen nauka o literárních druzích (žánrech, genres littéraires, kinds of literature, literary genres, literarische Gattungen), ale především o genotypu literárních textů různé povahy, které by spojovaly nejen světovou krásnou literaturu jako celek (Weltliteratur, littérature mondiale, world literature, mirovaja literatura vs. vsemirnaja literatura), ale také jiné typy textů na pomezí beletrie a vědy.

Brněnská komparatistická škola má svou tradici sahající do 30. let 20. století. Je spojována s činností Franka Wollmana a jeho žáků; tradice žánrového bádání se v rámci různých brněnských slavistických institucí pěstuje na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity výrazněji od 70. let 20. století. V současné době je však třeba vytvořit novou disciplínu integrujícího charakteru, která by svou metodologií spojovala slovanskou, anglosaskou, románskou, germánskou a klasickou filologii a současně vytvářela mosty k textům jiných věd.

Nelze ulpívat jen na domácí tradici, ale je zapotřebí studovat směry pěstované zejména v anglosaské oblasti, známé jako metahistorie (mj. H. White). Podobné směry jako metahistorie vznikají i v jiných sociálních vědách (politologie, sociologie, psychologie), ale také ve filozofii. Podstatou tohoto pohledu je chápání vědního textu jako svébytně strukturovaného příběhu (syntézou vědecké akribie a beletristické poutavosti jsou u nás například dva díly Válkových Dějin Moravy¹).

Plodem tohoto úsilí, které probíhalo na třech polích – v oblasti integrované žánrové typologie a areálových studií, resp. evropských areálových studií, studia střední Evropy (jednu dobu také s pracovníky Institut für Slavistik Vídeňské univerzity) a ve slovakistice chápané jako širší studium areálové v rámci střední Evropy, Evropy a světa – byla řada publikačních výstupů² a ovšem také zřízení a akreditace komise doktorského studia *Teorie areálových studií*.

Integrovaná žánrová typologie hledá v literárním textu propojení estetické a sociální reality: chce navrátit literárnímu textu jeho původní synkretický význam jako pramen informací o společenské realitě a současně jako artefaktu, který má estetickou platnost.

Mezi literárním textem jako artefaktem a literárním textem jako pramenem informací o sociální realitě a součástí této reality existuje řada mezičlánků, tranzitivních pásem, jichž lze využít: jedním z nich je kulturologie zkoumající celek kultury prizmatem daného jazyka, jinou socio- a psycholingvistika, jinou politologie zabývající se konkrétním státem nebo geografickou či administrativně politickou

1 J. Válka: Dějiny Moravy 1. Středověká Morava. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1991; Týž: Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1996.

2 Viz *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie)*. Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda - Jan Holzer. Ed.: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999. *Areál - sociální vědy – filologie*. Ed.: Ivo Pospíšil. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002. *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Перекрестки культуры: Средняя Европа*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil. *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004. *Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy*. Ed.: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1998. *Slovakistika v české slavistice*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Masarykova univerzita, Brno 1999. *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Masarykova univerzita, Brno 2000. *Literatury v kontaktech. Jazyk - literatura - kultura. Brněnské česko-slovenské texty k slovakistice*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2002. *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech. Meziliterárnost a areál. Brněnské texty k slovakistice IV*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003. *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI*. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004. *Aktuální slovakistika*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2005. *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století (Stav – metodologie – mezinárodní souvislosti)*. Brněnské texty k slovakistice VIII. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2005. *Třináct let po/Trináct rokov po*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Brno 2006.

zónou, další přechodovou sféru představuje kulturní historie jako součást obecných dějin.

Jednu oblast integrované žánrové typologie reprezentuje tato tranzitivní zóna vzájemně propojených sociálních a filologických věd, které si vzájemně vypomáhají: filologie se svou analýzou jazyka a literatury, resp. literární kultury je prostředníkem k poznávání sociální reality, naopak sociální vědy poskytují studiu jazyka a literatury nezbytné sociální pozadí (social background), jímž jazyk vstupuje do pragmatického kontextu a vystupuje ze systémové uzavřenosti. Sociální realita není však pouze pozadím, ale přímo součástí jazykových mechanismů a literárních transferů: bez ní je nám význam literárního textu vlastně uzavřen nebo alespoň zbaven své původní vazby. I když je literární text jako objekt interpretace vlastně vždy svým způsobem vyložitelný, interpretovatelný, slabým propojením se sociální realitou nebo nedostatkem informací o prostředí vzniku textu ztrácíme řadu jazykově sociálních významů, které text původně zprostředkovával. Takto nám unikají významové souvislosti starověkých nebo řady středověkých textů, které musejí být doplňovány rozsáhlými komentáři, jež však nemohou představovat autentický význam sociální reality, ale zase pouze její dnešní interpretaci, která však již stojí mimo vlastní text.

Řada rusistů začala již od období tzv. glasnosti a perestrojky, tj. symbolicky od roku 1985, spíše však o dva až tři roky později systematicky studovat nové jevy spjaté s proměnami jazyka, jenž reagoval na nově vzniklou situaci ideologického uvolnění po nástupu Michaila Gorbačova do nejvyšší stranické funkce v dnes již bývalém SSSR. Společenské procesy, které vyústily v konec impéria a bývají ironicky označovány jako *katastrojka* (A. Zinovjev), se projeví v poměrně hluboké proměně současné ruštiny. Studium těchto proměn se tedy stalo přirozenou doménou lingvistů, resp. ještě přesněji lexikologů a lexikografů, později i stylistů, méně již literárních vědců. Přitom se proměny koncepce literatury na území bývalého SSSR zdají ještě radikálnější, než jsou proměny jazyka, resp. oba celky spolu přirozeně úzce souvisejí. Naším úkolem je zmapovat tyto posuny formou sondy i na úrovni literární vědy, tedy jazyka, stylu a žánru z hlediska estetické a vnitřně literární hodnoty. Tento výstup se skládá ze dvou částí: v první se snažíme ukázat na posuny v literární vědě a literární kritice, jak se projevily v předdveří glasnosti a perestrojky, v perestrojce samé a těsně po ní na základě excerptce a studia některých ruských literárněvědných a literárněkritických časopisů a knih, v druhé uvedeme příklady krásné literatury – díla, která se jeví jako spíše progresivní, dobově konjunkturální, ale i ta, jež jsou ve smyslu literárního vývoje chápána jako jev spíše regresivní, obnovující jiným způsobem, často paradoxně a protismyslně některé starší jazykové a stylové vrstvy charakteristické takřka výlučně pro literární ruštinu a její současné pojetí.

2. Novodobé koncepce rus(k)ologie z Krakova a problém typologie textů

Vnitřní pnutí v tradiční filologické slavistice a jeho vyústění – jak se zdá – se ubírá dvojím směrem. Jedním je nekompromisní prosazení areálových studií, jejichž

je filologická slavistika podstatnou, ale přece jen dílčí součástí, druhým je niterná modernizace filologické slavistiky s využitím areálového přesahu směrem k sociálním vědám. Jestliže v prvním případě jde o začlenění slavistiky do širšího rámce, v druhém jde o to, aby tento pohyb k rozšiřování startoval právě ve filologické slavistice, neboť se vychází z přesvědčení o klíčovém významu jazyka a z něho vytvářených textů i pro celek areálových studií jako takových. Jistěže vedle toho existují i zavedená pracoviště s tradičním pojetím, z něhož se občas jiné koncepce zvedají či generují a tvarují. To vše je možné a pro rozvoj filologické slavistiky zdravé. Jak ukazuje situace v evropské slavistice, a to i v zemích s tradičně silnými slavistickými obory, tento přesah a vytváření nové koncepce slavistiky jsou nutné; snad tak lze při dobré vůli předejít takovým jevům, jako je frontální ústup tradiční filologické slavistiky například z německých univerzit (Marburg, Frankfurt, Bonn, předtím i jinde) nebo i nápadné mizení etablované bohemistiky ze Spojeného království nebo lektorátů češtiny z jiných univerzit, zejména v západní a severní Evropě. To je však především starost české bohemistiky a českého státu, také však celé slavistiky.

Modifikaci filologické slavistiky například také znamená vytváření slovansko-neslovanských, resp. slovansko-euroamerických propojení; přirozené je to například v sledování slovansko-germánsko-maďarsko-rumunského celku střední Evropy nebo slovansko-neslovanského areálu východoevropského. Zakládání speciálních kabinetů, např. rusistických studií, resp. hungaroslavistiky, jak se o to pokoušíme na Ústavu slavistiky i v rámci občanských sdružení v Brně, je jednou z perspektiv, jejichž význam ukáže až další práce a čas.

V Polsku šel předseda Polského komitétu slavistů, rusista Lucjan Suchanek jinou cestou: v rámci Fakulty mezinárodních a politických studií (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych) vytvořil Katedru rus(k)ologie (Katedra Rosjoznawstwa), která pokrývá celý areál dnešní Ruské federace a v historické dimenzi a kontextově i prostory rozsáhlejší. Rus(k)ologie (rosjoznawstwo, rus. *россиеведение*) studuje areál, tedy například se musí zabývat všemi jazyky, jimiž se zde mluví (a to není zdaleka jen ruština). Brilantním příkladem této koncepce je učebnice *Rosjoznawstwo*.³ Je napsaná na vědecké úrovni, současně však přehledně a srozumitelně a obsahuje tyto partie: zeměpis, dějiny, jazyk, náboženské denominace, kulturu, literaturu, umění, divadlo, film, hudbu, filozofii, vědu, školství, politiku a společnost (ruská emigrace, ústavní a politický systém Ruska, bezpečnostní politika, stranický systém, hospodářství a masmédiá). Je to moderní učebnice par excellence; podílel se na ní sám iniciátor Lucjan Suchanek úvodem a partií o starší ruské literatuře a ruské emigraci a řada dalších odborníků na různé disciplíny, mj. Andrzej Dudek, Hanna Kowalska, Anna Rażny, Lidia Liburska, Aleksy Awdiejew, Joachim Diec, Marek Czajkowski aj.

Je zřejmé, odkud vše vyšlo: jednak z polské tradice filozoficko-politologického pohledu na Rusko a celkového geopolitického zájmu, nepochybně také z koncepce

3 Wprowadzenie do studiów nad Rosją. Podręcznik Akademicki. Pod redakcją Lucjana Suchan-ka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

tzv. emigrantologie, kterou Suchanek poprvé předložil na 12. mezinárodním kongresu slavistů právě ve svém domovském Krakově. Ať již s ní souhlasíme, nebo jsme k ní skeptičtí a máme pochybnosti, byl to pozoruhodný pokus areálově vydělit jeden z podstatných jevů právě slovanského světa a začlenit jej do studia emigrace a imigrace jako jevů typických právě pro přelom tisíciletí, jenž jako stěhování národů v raném středověku mění tvář Země. Takové snahy vyvolávají kritiku těch, kteří to pokládají za povrchní, ale každá věda či seskupení věd mají své vnější a vnitřní okruhy, které jsou úzce propojeny; proto například úvahy Dionýze Ďurišina nebo Lucjana Suchanka neprotiřečí filozofickým kontemplacím či antropologicko-hermeneutickým spekulacím. Rusologie L. Suchanka a jeho kolegů má již řadu publikačních výstupů, jichž je přítomná učebnice syntézou. Právě tyto publikace ukazují, že prostorové koncepce vytvářejí nejen nezbytný rámec, ale metodologické předpoklady hlubinným, duchovněným studiím.

Problémem ruské inteligence se zabývá sborník *Inteligencja – Tradycje i Nowe Czasy*.⁴ Důležitost tématu i knihy je hned zřejmější, když si uvědomíme, že samo slovo „inteligence“ ve významu společenské vrstvy či skupiny je – nehledě na latinskou etymologii – ruského původu (angl. *intelligentsia* na rozdíl od *intelligence*, tedy inteligence jako vlastnost, informace, přeneseně tajná služba), neboť právě zde se jako nezávislá entita od poloviny 19. století formovala. Tomuto fenoménu se věnovali předtím spíše na Západě.⁵ První oddíl shrnuje genezi a funkci inteligence, druhý její dějiny a třetí místo inteligence v „nové době“. Mezi tématy jednotlivých studií najdeme např. gnostickou inteligenci, tzv. konec inteligence, inteligenci a lid, filozofii P. J. Čaadajeva, Vjač. Ivanova, N. Berďajeva, L. Čukovské a A. Zinovjeva, pozoruhodné jsou také studie o židovské inteligenci.

Kniha Joachima Diece *Cywilizacje bez okien*⁶ vychází z kulturologické koncepce N. Danilevského, jejíž předchůdce nachází u G. Vica, Ch. Fouriera, G. W. Leibnize, J. G. Herdera, u slavjanofilů, A. Grigorjeva, F. Palackého a A. Gurowského. V otevřeném diskursu probírá koncepci uzavřených civilizačních monád, jak se postupně projevovaly v pojetích K. Leontějeva, Gustava Le Bona, Erasma Majewského, ale také Oswalda Spenglera, A. Toynbeeho, Lva Gumilova, Samuela Huntingtona a Pitirima Sorokina. Současnou epochu autor charakterizuje jako nepřehlednou: většina současných náboženství například překračuje civilizační hranice; ještě zásadnější otázkou je, zda lze vůbec srovnávat jednotlivé civilizace, když jejich kulturní jazyky a kategorie jsou nepřesné. Odpovídá na to kladně v tom smyslu, že právě komparace může objevit společné intelektuální paradigma.

Dobrým příkladem tohoto průniku je i sborník *Картина мира и человека в литературе и мысли русской эмиграции – Образ świata i człowieka w lite-*

4 Интеллигенция – Традиции и новое время. Pod redakcją Hanny Kowalskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.

5 *Intelligentsia in the Interim. Recent Experiences from Central and East Europe*. Red. Fiona Björling, *Slavica Lundensia* 14, Lund 1995.

6 *Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.

raturze i myśli emigracji rosyjskiej.⁷ Pozoruhodný úvod k publikaci vytvořil ruský emigrantský spisovatel Jurij Družnikov⁸; první oddíl je o emigraci a vidění světa, kam přispěli mimo jiné Sofja Bogatyřova, Bazyl Białokozowicz, Lev Anninskij, Naf-tolij Bassel, Bronisław Kodzis, Anna Woźniak aj., do oddílu o náboženství, národě, ideologii a politice Anna Ražny, Joachim Diec, Andrzej Dudek a Lidia Limburska, do třetího oddílu, který byl věnován Vladimíru Maximovovi, např. Igor Vinogradov, Alexandr Ananičev, Viktor Lipatov aj., do partie o díle Jurije Družnikova např. Lola Zvonareva a Lucjan Suchanek, do kapitoly o emigrantském tisku Ljudmila Gluškov-skaja, Valerij Dudarev a Sergej Teljuk.

Ještě konkrétnější tematický záběr má monografická studie Agnieszky Malské-lustig.⁹ Je však škoda, že se autorka opírala takřka výlučně o rusky a anglicky psané materiály a sekundární literaturu, jinak by jí neunikla pradávna kniha Dietera Bode-na *Amerika im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts* (Hamburg 1968), která jí mohla inspirovat zejména pro prvních 38 stran, kde se pojednává o Rusku a Americe, o evropské emigraci a Americe v ruském písemnictví, resp. tradi-cích tohoto obrazu. Již titul její knihy však směřuje spíše k ryzí současnosti, a to k dílům A. Solženicyna, A. Zinovjeva, V. Maximova, V. Někrasova, resp. A. Aksjonova, S. Dovlatova aj. Zabývá se také psycho-sociologickým jevem ruského emigranta jako univerzitního profesora (takto působila řada ruských autorů, kteří předtím neměli s akademickým prostředím žádné zkušenosti).

Lidia Macheta ve své knize¹⁰ srovnává středověkou mnišskou akedii (acedii, uny-lost) a moderní zbytečnost (лишность) ruského intelektuála (inteligenta) 19. století, jak je fixován mj. v ruské literární klasice. Na pozadí analýzy akedie prezentované literaturou v podobě polední akedie (unylosti) se tzv. zbytečnost ruského člověka 19. století jeví jako hlubší, než se myslelo a myslí, tím, že zasahuje samu jeho podstatu. Akedie a zbytečnost jsou dva pojmy pro jeden způsob bytí, dvě stránky existenciální falzifikace; zatímco akedie (unylost) je existenciální falzifikace nahlížená ze vztahu člověka a jeho duše (pseudoduchovnost), zbytečnost (лишность) podobně nahlíží vztah člověka k sféře axiologických realizací (pseudokreace).

V knize Andrzeje Dudka¹¹ se sledují ruské spory kolem kultury plebejské, lidové a elitní; v tvorbě ruského symbolisty Vjačeslava Ivanova se analyzuje právě paměť jako znak uchování kultury, jejímiž vehikuly jsou symbol, mýtus a jazyk, hodnotový

7 Pod redakcją Andrzeja Dudka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

8 I. Pospíšil: Metoda Jurije Družnikova (Юрий Дружников: Книги и судьба. Рекомендательный библиографический указатель. Ульяновская областная библиотека для детей и юношества. Библиографический отдел. Ульяновск 2002. Юрий Дружников: Узник России. По следам неизвестного Пушкина. Роман-исследование. Трилогия. „Голос-Пресс“, Москва 2003). *Slavica Litteraria*, X 7, 2004, s. 156–157.

9 *Ameryka oczami emigrantów rosyjskich trzeciej fali*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielloń-skiego, Kraków 2004.

10 *Demon południa i zafalszowanie egzystencji. O macedii starożytnego mnicha i zbędności inte-ligenta rosyjskiego XIX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

11 *Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa. Образ культуры в творчестве Вячеслава Иванова*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.

(axiologický) systém a člověk jako spolutvůrce a participant kultury. Klíčem k tomu je u Vjačeslava Ivanova pronikání k cizím, starým textům jako způsob chápání různých kulturních formací.

Rusologická koncepce krakovského centra je z mnoha důvodů inspirativní: pro projekty, které studují například žánrové typologie, má neocenitelný význam jako disciplína studující časoprostorové transformace kultury v komplementárním průniku, jejímiž jsou žánrové transformace podstatnou součástí. Nemluvě ovšem o celkovém pojetí, které – kromě vědecké (metodologické) průraznosti – má výrazné pedagogicko-pragmatické dimenze.